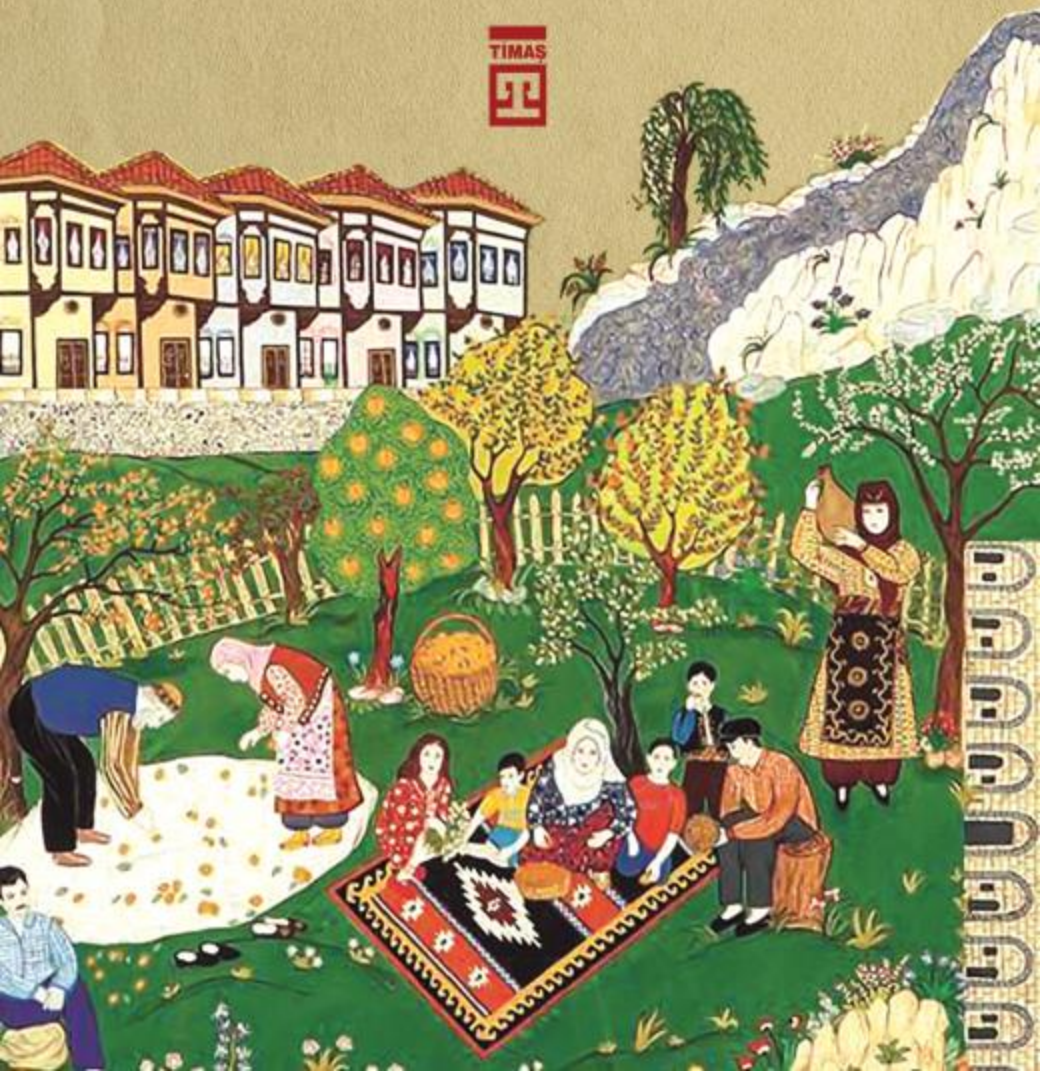

MEHMET KARAGÖZ

XVII. ASRIN ORTALARINDA MALATYA KAZASI

(FİZİKİ, İDARİ, SOSYAL VE İKTİSADİ HAYAT)

(1657-1658)

**XVII. ASRIN ORTALARINDA
MALATYA KAZASI
(1657-1658)
(Fizikî, İdarî, Sosyal Ve İktisadî Hayat)**

Mehmet Karagöz

I. BÖLÜM
ŞEHRİN FİZİKÎ YAPISI

A-ŞEHRİN ADI VE MANASI

İlk defa Kültepe’de yapılan kazılarda ismine “*Melita*” şeklinde rastlandığı iddia edilmektedir.¹ Asur vesikalarında, “*Me-li-te-a*”, Hitit kaynaklarında, “*Maldia*”, şeklinde okunan kelimenin “*bal*” manasına geldiği iddia edilmektedir. Kelimeye verilen mana Malatya hakkında yazılan eserlerin verdikleri bilgiler olarak bitki örtüsüyle uyushmaktadır.² Diğer taraftan “*Meliten*” adının, Malatya/Aslantep’e de kurulduğu kabul edilen bir “*Site*”nin Cenuş/Güney-Batı’sından doğup Şimal/Kuzey’ine doğru akan “*Melet Deresi*”nden aldığı iddiası da bulunmaktadır.³ İki dilli bir toplum olan Hitit hiyeroglif yazısında, “*danabaşı ve danaayağı*” şeklinde işaret/simge olarak gösterildiği yine Latince ve Helence kaynaklarda da aynı kökten “*Melitam*”, “*Melita*”, “*Melitene*” olarak yazıldığı ifade edilmektedir.⁴ Bizans kaynaklarında kelimenin köküne dokunmadan “*Melitene*”⁵ telaffuzu ile yazılan kelime, Araplar tarafından “*Malatiyye*” şeklinde okunan ملطبه veya ملطبه

- 1 Bilge Umar, *Türkiye’deki Tarihsel Adlar*, İstanbul 1993, s. 561.
- 2 (“...*Melitene Kommagene’ye benzer. Çünkü her tarafta meyve ağaçları vardır; bütün Kappadokya’da böyle olan yegâne memlektir.*” Strabon, *Antik Anadolu Coğrafyası*, (Geographika: XII) (Çev. Adnan Pekman), İstanbul 1993, s. 4-5)
- 3 Yalçinkaya, *aynı eser*, s. 3.
- 4 Ağaldağ, *aynı eser*, s. 17-18, (Kelimenin farklı yazılışları çeşitli eserlerde tartışılmıştır. Firuzan Kınal, *Eski Anadolu Tarihi*, Ankara 1962, s. 40; Ekrem Memiş, *Eskiçağ Türkiye Tarihi*, Konya 1989 s. 84; Hayri Ertem, *Boğazköy Metinlerinde Geçen Coğrafya Adları Dizini*, Ankara 1973, s.90-9; Emin Bilgiç, “Anadolu’nun İlk Yazılı Kaynaklarındaki Yer Adları ve Yer Adlarının tayini Üzerine İncelemeler”, *Belleten* X/39 (1946), s. 402.
- 5 Ernst Honigmann, *Bizans Devletinin Doğu Sınırı*, (Çev. Fikret İşıltan) İstanbul 1970, s. 5.

iki farklı yazılışı da kullanılmıştır.⁶ Türkmenlerin Anadolu'ya gelmelerinden itibaren de tek "y" ile Malatya telaffuzu kullanılmıştır. Anadolu coğrafyasında "Malatya" isminin kadim zamanlardan beri, "İzmir, Niğde" v.s bazı şehirlerde olduğu gibi değişmeden kullanılmasının sebebi, Anadolu'da insanların yerleşmesi için en "gerekli şartlara haiz" yerlerden biri olması olarak kabul edilebilir.⁷

B-ŞEHRİN COĞRAFİ KONUMU

Yerleşme; en geniş anlamda dünyanın her yerinde en ilkel ev kümelerinden, en yüce yapılara kadar bütün binaların tamamı olarak tanımlanabilir. Bu şekilde yerleşme, bir anlamda, dünya yüzeyi üzerinde insan eliyle yapılmış olan şekillerin tamamı demektir.⁸ Yerleşim yerleri insanlık tarihi içinde Paleolitik devirden beri kültürlerin merkezi durumundadırlar. Tarih içinde coğrafi bölgeler, kendi özelliklerini gösteren yerleşme modellerine sahip olmuşlardır. Anadolu'da şehirler için seçilen yerleşme yerleri "çok dakik" ve Coğrafi hesaplamalara" dayandırılarak kurulmuştur. Bu yerleşme yerleri, "fizikî faktörler", "insan" ve "kültür düzeyi" gibi üç ayrı unsurun karşılıklı tesirleri ile meydana getirilmişlerdir. Şehirler idarî taksimatın bir parçası oldukları gibi aynı zamanda sosyal ve ekonomik hayatında "düzenlendiği" yerler durumundadırlar. Bu bakımdan, yerleşme yerleri, fizikî yapılarıyla da kendi "has kültür ve medeniyet"lerini yansıtır ve "parçası" oldukları "ana yapının" bütünleyicisi özelliğini arzederler. Anadolu'nun coğrafyası, burada kurulan şehirleri "Jeopolitik ve Sosya-ekonomik" açılarından çok zengin değerlerin bulunduğu yerler haline getirmiştir.⁹

6 Paul Wittek; "Bizanslılardan Türklere Geçen Yer Adları", (Çev. Mihin Eren) *Selçuklu Araştırmaları Dergisi I* (1969), s. 225.

7 Baykara, *aymı eser*, s. 7.

8 Necdet Tunçdilek, *Türkiye'de Yerleşimin Evrimi*, İstanbul 1986, s. 1-49.

9 Anadolu'nun jeopolitik önemi için bkz. Kınal, *aymı eser*, s. 1-8; Tahsin Özgüç, "Ön Tarihte Güney ve Güney-Doğu Anadolu'nun Mukayeseli Stratigrafisi" *DTCF IV*, S. 3, (1946), s. 251-253; Bahaddin Ögel, *Türk Kültürünün Gelişme Çağları*, İstanbul 1988, s. 320.

C-FİZİKÎ YAPILAR; KALE, RESMÎ BİNA VE MEKÂNLAR

1-Malatya Kalesi ve Kale Kapıları

Osmanlı şehirlerine bakıldığı zaman ilk göze çarpan şehrin kalesi, surları ve şehre giriş kapılarıdır. Hemen tamamının uzun geçmiş zaman içerisinde şekillendiği görülmektedir. Malatya Kalesi hakkında kaynaklar “*Melitene denilen meşhur, mühim, çok muhkem ve kuvvetli kal'a*” veya “*mağlup edilemez ve zaptolunamaz*”¹⁰ şeklinde bilgi vermektedirler. Birçok defa tahrip edildiği ve tamir edildiği bilinen kale surlarının ilk defa Roma İmparatoru Trajanus’un (M. S. 97-117) yaptırdığı bilinmektedir. Bilahare Bizans İmparatoru II. Kostantin (337-361) şehrin Bizans için önemine binaen surları yeniden inşa ettirmeye başlamış ancak İmparator I. Justinianus (527-565) zamanında 532 senesinde bitirilmişti.¹¹ Bizans-Sasani, Bizans-Arap-İslâm mücadelelerinde de zarar gören surlar, Bizans İmparatoru Costantin X. Dukas tarafından tahkim edilmişti. Kale Anadolu’da hâkimiyet kurmak isteyen Türkmen beyleri arasındaki mücadelelerde önemli bir “üs” olarak kullanılmıştı. Nitekim I. Kılıçaslan, Danişmendli gücünü zayıflatmak ve bölgede Türkiye Selçuklu Devleti’nin hâkimiyetinin tesis edilmesinde, “*ordu barındırarak kadar büyük bir askerî garnizon olarak*” Malatya kalesini kullanmıştı.¹² Malatya kalesi, Türkiye Selçuklu Sultanı II. Kılıçaslan ve II. Alaaddin Keykubat tarafından da tamir

10 Willam M. Ramsay, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası*, (Ter. Mihri Pektaş) İstanbul 1960, s. 347.

11 Albert Gabriel, *Voyages archeologiques dans la Turquie Oriental* I, Paris 1940, s. 266-268.

12 Alçak bir düzlükte yer alan kale dikdörtgene yakın beşgen bir plan düzeni gösteren kale günümüze harap bir durumda gelmiştir. Duvarları 20 m. yüksekliğinde kesme ve moloz taşla yapılmıştır. Kalenin koruma altına aldığı alan 2900 m.dir. Bu alandaki surlar, kuzeyde 500 m. doğuda 850 m. güneyde de 750 m. batıda da 800 m. uzunluğundadır. Kale, kalıntılarının çok azı günümüze gelmiş, bu nedenle de kaynaklardan öğrenildiğine göre sur duvarları bazılarına göre 94, bazılarına göre de 95 burçla takviye edilmiştir. Bunlardan kuzeyde 23, doğuda 24, güneyde 24 ve batıda da 23 burç ve kule bulunmaktadır. Kalenin dışı açılan 11 kapısı bulunmaktadır. Bu kapıların belli başlıları Meşak ile Pazar kapılarıdır. Kale içerisinde su sıkıntısı olmadığından, yanındaki dereden yararlanmasından ötürü kale içerisinde sarnıç yapılmamıştır. Yalnızca kale içerisinde bulunan yapıların temel kalıntılarına yer yer rastlanmaktadır.

ve tahkim edilmişti.¹³ İlhanlı-Eratnalılar-Memlûklü döneminde Malatya kalesinin sağlam olduğu ve savunmalarda kullanıldığı bilinmektedir.¹⁴ Şehrin Osmanlı hâkimiyetine dâhil olmasıyla “iç kale haline gelen yapı” kendi haline terkedilmişti. Gerçi, XVII. Asrın ortalarında Malatya’yı gezen Evliya Çelebi, kale için “*Malatya’nın çevre hisarı muhkem*”¹⁵ demektedir. XVII. asırdan itibaren zaman içerisinde kale surlarının yıkılmaya yüz tuttuğu XIX. asrın ortalarına doğru şehrin tamamına yakını gibi surlarının da¹⁶ mühim kısmıyla yıkıldığı bilgileri bulunmaktadır.

Malatya kalesinin onbir kapısının olduğuna dair bilgiler bulunmaktadır.¹⁷ Ancak bu kapıların tamamının önceki durumları ve isimlerine ulaşmak şimdi mümkün değildir. Ancak kaynaklarda alacakapı, sümürkemkapı, meşakkapı, pazarkapı, bab-ı septirus,¹⁸ bürüdiyye veya bürüdiyye¹⁹ isimleri geçmektedir. 1657-1658 senelerinde sadece Pazar Kapısı²⁰ ve Meşak Kapısı²¹ hakkında bilgi bulunmaktadır. Pazar Kapısı, Ağminare’ye yakın²² ve dışında Dabbağhâne Camii havlusunu²³ bulunmakta olup şehrin güney kısmına düşmektedir. Meşâk Kapısı hakkında tanımlayıcı bilgiler bulunmamaktadır. Kale kapıları da surlar gibi zaman içinde yıpranmış ve tamir edilmişlerdir.²⁴

(Bkz. E. Honingmann, “Malatya”, *İA*, VII, İstanbul 1972, s. 230-237; Gregory Abû'l-Farac (Bar Hebraeus), *Abû'l-Farac Tarihi*, II, TTK Ankara 1999, II, s. 345).

13 Turan, *aynı eser*, s. 380-381.

14 Murat Zengin, *İlhanlılar-Eratnalılar-Memlûklar Dönemi Malatya* (1295-1401, Malatya Kitaplığı, İstanbul 2017, s. 57-58).

15 Evliya Çelebi, *Seyahatname*, 3-4, İstanbul 1986, s. 48.

16 Charles Texier, *Küçük Asya Coğrafyası Tarihi ve Arkeolojisi*, (Çev. Ali Suat) C. III, s.145 (Latin harflerine Aktaran Kazım Yaşar Kopruman, sadeleştiren Musa Yıldız Ankara 2002).

17 Bkz. Ernest. Honingmann, “Malatya”, *İA*, VII, İstanbul 1972, s. 230-237; Abû'l-Farac, *aynı eser*, s. 345.

18 Nejat Göyünç, “Kanunî Devrinde Malatya Şehri”, *VII. Türk Tarih Kongresi*, (25-29 Eylül 1970) Bildiriler II, Ankara 1970, s. 656.

19 Turan, *aynı eser*, s. 175-179.

20 *MŞS I*, 36/3; 36/4; 37/1 vs.

21 *MŞS I*, 35/2.

22 *MŞS I*, 35/2; 136/3.

23 *MŞS I*, 36/3.

24 Celal Yalvaç, “Eski Malatya Ulu Camii”, *Türk Yurdu*, S. 323 (1966), s. 28.

Kaleler, öncelikli olarak askerî mekânlardır. Serhat kaleleri ve iç kaleler olarak tasnif edilebilirler. Bu tasnifte az da olsa işlevleri farklılaşmaktadır. Serhat kalelerinde asker ve savaş malzemeleri bulunurken iç kalelerde bu özellik önemini kaybeder, bunun yerine kaleler iç asayiş ve düzende kullanılmak üzere yapılandırılırlardı. Malatya'nın, Osmanlı idarî taksimatına dâhil edilmesinden sonra kalesi, iç kale durumuna düşmüştür. Kale, şehrin iç güvenliği ile ilgili bir yapıya dönüşürken kalede de asayiş ve iç düzenden sorumlu idarecilerle beraber bazen de hapishane bulunmaktadır. Birçok Anadolu şehrinde olduğu gibi, Malatya kalesinin de "iç ve dış surları"²⁵ bulunmakta ve iç kaleye "Ahmenek" denilmektedir.²⁶

1657-1658 senelerinde kalenin en azından bir kısmıyla faal olduğu kabul edilebilir. Kale kapıları aynı zamanda şehre giriş-çıkış yerleri olarak kullanılmaktadır. Dolayısıyla kale kapılarında hizmetin düzenlenmesi ve yürütülmesiyle ilgili görevli kişiler tayin edilirdi. Malatya'da kale kapıcılığı muhtemeldir ki, iki kale kapısının faal olması sebebiyle iki kişi tarafından yürütülmektedir. 1657 senesinin Ekim ayının ortalarında kale kapıcılığını müştereken yürüten kişilerden birinin ismi Abdulgani'dir. İsmi yazılmayan diğer görevli ise vefat etmiş ve onun yerine de Cuma isimli birisi tayin edilmiştir. Beratla görevi yenilenen Abdülğani ve bu göreve yeni tayin edilen Cuma'nın yeni kapıcılar olarak tayin edildiği ve olageldiği üzere görevlerini yürütmeleri kendilerine verilen beratlarla belirtilmiştir. Bu hizmetlerine karşılık kapıcıların, günlük altı akçelik vazife gelirlerinin olduğu kaydedilmiştir. Bu vazifelere gelir olarak, üç akçesinin kırıhaneden, üç akçesinin de kaleye giren ve çıkan odundan alındığı yazılmaktadır.²⁷ 1658 senesi Ocak ayının ikinci yarısında Kösel Mahallesi'nde bir ev satışı belgesinde, "mahalle-i mezbûrede vâki' bir tarafı hisar ve bir tarafı tarîk-ı 'âmm"

25 Nejat Göyünç, "Kanuni Devrinde Malatya Şehri", VII. Türk Tarih Kongresi (Ankara 25-29 Eylül 1970) Bildiriler II, Ankara 1970, s. 656.

26 (Ahmenek, Anadolu'nun eski yerleşim yerleri; Kayseri, Konya, Sivas vb. şehirlerinde olduğu gibi Malatya'da da iç kaleye "Ahmenek" denilmektedir. Halil Ethem (Eldem), *Kayseri Şehri* (hzr. Kemal Göde), Ankara 1982.)

27 MŞS I, 186/2.

ifadesi kale surlarının bir tarafıyla Köşeler Mahallesi'ne sınır olduğu belirtilmektedir.²⁸ Yine aynı belgeye göre surlar kale içindeki Alacamescid Mahallesi ile kale dışındaki Köşeler Mahallesi'ni birbirinden ayıran sınır durumundadır.²⁹

2-Hükümet Sarayı

Bazen şehrin en üst idarecilerinin de yaşadıkları ve şehri idare ettikleri yerlerdir. Malatya'daki Hükümet Sarayı'nda Sancakbeyi/Mutasarrıf'ın yaşayıp yaşamadığını tespit edemiyoruz ancak sarayın yerini belirlemek mümkün olmaktadır: Babaacem Mahallesi'ndedir. Belgeden, elde ettiğimiz bilgilerin arasında, sarayın dış duvarının 1658 senesi Ocak ayının son günlerinde yıkıldığı bilgisine ulaşılmaktadır. Bu dış duvarın surlarla ilgisi olma ihtimali de bulunmaktadır. Çünkü Babaacem Mahallesi'de hemen surların dışındadır. Sarayın yıkılan dış duvarı, Hacatur veledi Murad isimli bir zimmînin evinin duvarının da yıkılmasına sebep olmuş ve bu vakada Hacatur veledi Murad'ın küçük yaşta olan kız çocuğu Gevher, uykuda iken yıkılan duvarın altında kalarak "*kaza-ı ilahî*" ölmüştür.³⁰

3-Şehir Çarşısı

Osmanlı şehrinin olmazsa olmazı çarşıdır. Malatya çarşısı³¹ 1657-1658 senelerindeki belgelerde, "*şehir çarşusu*"³² veya "*sûk-ı sultani*"³³ olarak geçmektedir. Malatya çarşısı birbirini kesen iki yolun kenarlarına yerleşmiş Pazaryeri ve dükkânlardan meydana gelmektedir. Bazı dükkânlardan bahsederken "*sûk-ı sultani ile mümtaz*"³⁴ ifadesi dikkat çekmektedir. Malatya çarşısı iç kalededir

28 MŞS I, 45/2.

29 MŞS I, 45/3.

30 MŞS I, 48/1.

31 Surayıya Faroqhi, *Osmanlıda Kent ve Kentliler*, (Çev. Neyyir Kalaycıoğlu), İstanbul 1992, s. 12-13.

32 MŞS I, 137/2.

33 MŞS I, 80/1.

34 MŞS I, 136/2.

ve çarşıda bir de “*sûk-ı sultani arastası*”³⁵ bulunmaktadır. Bilindiği gibi arastalar kaynaklarda, üstü tonoz veya çatıyla kaplı bir sokağın iki yanında karşılıklı sıralanan ve aynı cins eşyaları satan dükkânlardan meydana gelen yapılardır.³⁶ 1658 senesi için tahula narh belirlenirken “*arastacı ihbârı ve a’yân-ı vilâyet*”³⁷ten kişilerin “*Muhtesib Bektaş Ağa*” ile birlikte zikredilmesi, bizi arastada tahlül satan esnafın bulunduğu kanaatine götürmektedir.

Bunların dışında 1657-1658 senelerinde çarşı ve çarşı esnafı hakkında birtakım bilgilere de ulaşılmaktadır. Sicilde, meslek gruplarına göre esnaflar ve varsa belli özellikleri olan esnaf topluluklarının isimleri ve bazen daha özel bilgiler dahi bulunabilmektedir. Pekâlâ, bir belgede,³⁸ sadece yüz elli kişilik kirişçiler topluluğundan bahsedilmektedir. Yine aynı belgede, kirişçiler zümresinden kirişçileri ve ipliklerine binaen senelik beş yüz seksen akçe vergiyi ihtisap olarak ödedikleri kaydedilmiştir. Aynı belgede kirişçilerin ihtisap olarak senelik beş yüz seksen akçe vergiyi vermek hususunda yetkililerle uzlaştıkları ve bu miktara “*râzı*” oldukları kaydedilmiştir. Bu bilgiden muhtesiplerin bir çarşıda toplanacak “*ihtisâb*” vergi miktarının tespiti hususunda esnaf guruplarıyla pazarlık yapıldığı sonucu çıkarılabilir. Devlet idarecilerinin “*vergi hadleri*” hususunda reyanın durumunu dikkate aldığı ve hatta uzlaşmak için pazarlık dahi yapması “*adalet*”in tecellisinde önemli bir yoldur. Bu tarz uygulamaları, devlet-toplum münasebetleri bakımından önemsemek gerekmektedir. Şehir çarşısındaki esnafın yapısı ve iktisadî faaliyetleri hakkında “*Beşinci Bölümde Şehir İktisadiyatı*” başlığı altında bilgi verilecektir.

1657-1658 Malatya çarşısının en yeni ticarî mekânı 1637’de tamamlanan Silahtar Mustafa Paşa tarafından “*önemli büyüklükte bir han*”³⁹ yaptırılmış olan “*Hân-ı Cedîd*” olmalıdır. Hanın Malatya’nın

35 MŞS I, 63/1.

36 Fehmi Yılmaz, *Osmanlı Tarih Sözlüğü*, İstanbul 2010, s. 34.

37 MŞS I, 1/3.

38 MŞS I, 27/2 (Gurre-i Rebî’ü’l-evvel 1068, 7 Aralık 1657).

39 Nejat Göyünç, “Silahtar Mustafa Paşa Hanına Ait Bir Vesika” *Tarih Dergisi*, S. 25, (1971), s. 73-78; Erol Özbilgen, “Eski Malatya’da Silahtar Mustafa Paşa Hanı ve Hanın

ticarî hayatına neler kattığını tamamıyla ortaya koymak mümkün olmamakla beraber bazı değerlendirmelerde bulunmak mümkündür. Bu değerlendirmelere 1654 senesinde Malatya'yı ziyaret eden Evliya Çelebi'nin katkıları büyük olacaktır. Her şeyden evvel tarihî ticaret yolları üzerinde olan Malatya'da XVII. Asrın ortalarında bu büyüklükte bir hanın yaptırılmasını, Anadolu'daki ticarî yolların kesişme noktasındaki Malatya şehrinin eskiden beri devam eden ticarî öneminin hâlâ devam ettiğine bir delil olarak söylemek yanlış olmayacaktır. Ayrıca XVI. asrın ikinci yarısından itibaren ticaret yollarının okyanuslara kayması ile Akdeniz'in ticarî öneminin azaldığı hakkında ileri sürülen iddialar hatırlanırsa bu bilgiler, bu iddialara daha temkinli yaklaşmak gerektiğini ortaya koyar.⁴⁰ İddiamıza Evliya Çelebi'nin görüşlerini de ilave edebiliriz. Evliya Çelebi, Malatyalıyı "*hâsılı hepsi esnâf ve iş sahibidir*"⁴¹ diye tanımlamaktadır.

Burada bir hususa daha değinmek gerekmektedir ki, çarşının zaman içerisinde eskiyen, harabe olmuş dükkânları ve şehir çarşısında tamir gerektiren durumlar da söz konusudur. 1658 senesi Mart ayının ikinci yarısında, Kadımehmed Mahallesi'nin kible tarafında dükkânları olanların bir şikâyeti bulunmaktadır. Cullah dükkânlarının atık suları, oluklarının açısı sebebiyle İplik Pazarı'na doğru akmaktadır. Bazen bu suların fazla olması veya şiddetli geçen kış aylarında don olması halinde İplik Pazarı'na zarar vermektedir. İplik Pazarı esnaflarından, Seyyid Mansur Efendi'ye vekâleten Maksud ve Şeyh Baba-zâde olarak tanınan Mehmed ve Hüseyin Çelebi'ler ki, Sadattan/Peygamber soyundan olan bu kişiler nakiplerinin de şahadetiyle, Kadımehmed Mahallesi'de Hüseyin Beşe'nin evinin kible tarafında sük-ı sultânîde dükkânlarının bulunduğu ve "*cullah arkı*" denilen bu arkın mevcut halinden

Restitüsyonu Hakkında", *Tarih Enstitüsü Dergisi*, S 1, (1970), s. 93-102.

40 Bkz. Mehmet Karagöz, "XVII.-XVIII. Asırlarda Malatya'nın Ticarî Hayatı", *İnönü Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 2, S. 2, (2013), s. 1-28.

41 Evliya Çelebi, *aynı eser*, s. 434.

şikâyetlerini dile getirmişlerdir. Atık suyun cullahların bulunduğu taraftaki suyolundan verilmesini talep etmişlerdir.⁴²

Malatya şehir çarşısında 1657-1658 yıllarında bazı görevlilerin isimleri ve unvanları da tespit edilmektedir. 27 Kasım 1657'de Malatya Muhtesibi, Bektaş Ağa ibni Mehmet Çelebi ve Bevvâbı Halil Çelebi ibni el-Hâc Bayram'dır.⁴³ Yine 1658 senesinde, Pazarbaşı Uzunoglu Ali, Kasapbaşı el-Hâc Mirza ve Mehmet Beşe'dir.⁴⁴

D-MAHALLELER

Mahalle, dilimize Arapça'dan geçmiş bir kelimedir. Sözlükte "bir yere inmek, konmak, yerleşmek" anlamına gelen "hall" kökünden türetilmiş bir mekân ismidir. Devamlı ve geçici olarak ikâmet etmek için kurulan küçük yerleşim biçimlerini ifade eder. Bütün İslâm ülkeleri gibi Osmanlı'da da aynı anlamda kullanılmıştır.⁴⁵ Türkler Anadolu'ya geldiklerinde eski yerleşim yerlerine ve yapılanmalarına fazla dokunmamakla beraber yeni yerleşim usul ve esasını da inşa etmişlerdir. Bu durum "aynı mescidde ibadet eden cemaatin aileleriyle birlikte yerleştiği şehir kesimi"⁴⁶ diye tanımlanabilir. Batılı araştırmacılar İslam şehrinin; dinî ve etnik bu yeni yapılanmasının önemini vurgulamaktadırlar. Anadolu'da gerek eski şehirlerde gerekse yeni yerleşimlerde dinî ve etnik farklılığı olan topluluklar ayrı mahallede yaşamaktadır. Bu arada karışık mahallelerin var olduğu da unutulmamalıdır.

Malatya yerleşim yerinin fizikî yapısının unsurlarından biri olarak XVII. asrın ortalarında (1657-1658) Malatya'nın mahalleleri:

42 MŞS I, 80/1.

43 MŞS I, 27/1.

44 MŞS I, 111/3. (Bu belgede Haffâftan Muslu Çelebi, ekmekçilerden Mehmet Beşe ve Mansur Beşe adları da geçmektedir.)

45 Mustafa Sabri Küçükaşçı-Sabri Yel, "Mahalle", *DİA*, C.27, Ankara 2003, s. 323-326.

46 Özer Ergenç, "Osmanlı Şehirlerinde "Mahalle" nin İşlev ve Nitelikleri Üzerine", *Osmanlı Araştırmaları IV*, İstanbul 1982, s. 69-78.

Ağminare	Alacamescid	Alacakapı	Atabey
Babaacem	Baycı	Bostancı	Cami-i Kebir
Çerkin	Çermik	Çukur	Durmelik/ Dermelik
Hacılar	Hacıyunus/ el-Hâc Yunus	Hasanbey	Karahan
Kadımeahmed	Kızlar	Küçük	Köseler
Külhancı	Nasırbey	Ömerbey	Pervane/ Hanigâh
Pirmihmad	Pulad/Polad	Pulluca	Sebturuz
Şilhasan/ Şeyhhasan	Topbaşı/Toptaşı	Zaki	

Bir toplumun kültürel kimliğinde adlandırmaların (toponimi ve onomastik) ayrı yeri ve önemi vardır. Malatya'da da mahallelerin isimlerinden benzeri sonuca ulaşılabilir.

İsimlerini içinde bulunan dinî eserler; cami, mescid veya zaviyeden ismini alan mahalleler: Cami-i Kebir, Kızlar, Hasanbey, Karahan, Kadımeahmed, Şeyhhasan, Ömerbey, Baycı, Dermelik, Pulluca, Nasırbey, Alacamescid, Hacıyunus, Babaacem, Hacılar, Atabey, Pervane, Ağminare.

İsimlerini şahıs isim ve lakablarından alan mahalleler: Zaki, Külhancı, Köşeler Babaacem, Pulluca.

İsimlerini yerleşme yerlerindeki inşa ve coğrafi sebeplerden alan mahalleler: Alacakapı, Bostancı, Çermik, Çukur, Dermelik.

İsimlerini önemli maden, silah ve askerî mühimmattan alan mahalleler: Pulad.

İsimlerini içinde yaşayan toplum ve kültürden alan mahalleler: Sepitros.

Kelime daha önceki çalışmada, Sepidros⁴⁷ şeklinde okunmuş ancak I numaralı Malatya Sicilinde (1068) kelime, سيتوروز şeklinde yazılmıştır ki, üç şekilde okunabilir: Sebtoros, Sebtoruz veya Sebturuz. Kelimenin Grekçe olması kuvvetle muhtemeldir. Türkçe bir imlâ ile Sebturuz okunuşu tercih edilmiştir.

XVII. asrın ortalarına gelindiğinde tamamıyla Müslümanların veya Gayrimüslimlerin yaşadığı mahallelerde önemli değişiklik yaşanmadığını, yeni kurulan mahalleler hariç kabul etmek çok yanlış olmaz kanaatindeyiz.

E-SANCAĞA BAĞLI KAZALAR, NAHİYELER VE KÖYLER

Malatya, Yavuz Selim'in Doğu ve Güney seferinde zabt edilerek 1515 senesinde Dulkadir Eyaleti'ne bağlanarak Sancak olarak Osmanlı idarî taksimatına dâhil olmuştu. XVII. asrın ortalarında (1657-1658) Malatya sancağına dâhil:

1-Kazalar

1657-1658 senelerinde Malatya Kazası ile beraber Malatya Sancağına dâhil kazaların isimleri: Şiro/Şure, Gerger, Behisni, Kâhta, Taşili, Hısn-ı Mansur/Bemeki, Samsat'tır (MŞS I, 169/1)

2-Nahiyeler

1657-1658 senelerinde Malatya Kazası'na bağlı nahiyeler: Cubas, Akçadağ, Arguvan, Kasaba, Zubadra, Şehir, Kiçi, Kederbeyt'dir. (MŞS I, 2/2; 14/2; 26/2; 34/1; 47/1; 155/1; 156/1; 167/1)

47 Doç. Dr. Refet Yınanç-Yrd. Doç. Dr. Mesut Elibüyük, *Kanunî Devri Malatya Tahrir Defteri* (1560), Ankara 1983, s. 9; MŞS I, 12/1.

3-Köyler

1657-1658 senelerinde Malatya Kazası'na bağlı tespit edebildiğimiz köylerin isimleri: Pulad, Köseöyüğü, Hasanbedrik, Aspuzu, Çırmıhtı, Gündibek, Şekerlü, Kömi, Bimare, Karahanlı, Banazı Ulya, Şahnehani, Isbander /İspendere, Karadut, İrisun, Nervanigi, Tatarlu, Badırğış, Kesrik, Erseni, Bahri, Yumrukenise, Saman, Yumrutaş, Herike /Hereke, Çermik, Atabek /Atabey, Gözene, Ekin, Kadıbrahim, Eğin, Kürecik, Dirican, Berte, Meşuki, Almalı, Eskiköy, Yuvaözü, Kınık, Memaş, Burce, Kilayık, Alacaatlı, Tilek, Debanlı, Bahri, Erkenek, Aluclu, el-Hâc Mehmetlü, Kaydırğa, Kurucaova, Karadepe, İriağaç, Banazı Süfla, İzolu, Muradlı, Yağmurlu, Çermiki, Şeyhhasan, Kurucak, Karamahmudlu, Anamen-dik Ulya, Salman-ı Süfla, Çekmüğe İnbekârı, Temurhan, Sugurlu, Molulu, Hatunbükü, Badodu, Bursudun, Bezlu, Hüsleman, Eks, Sultanhan, Durbek, Baratik, Eklim, Kuvvetlödere, Küşadi, Semalu, Askani, Bedri, Gülbuni, İncecik, Gazi İbrahim. Yalnız XVII. asrın ortalarında (1657-1658) Malatya'nın köy sayısının belgelerden tespit edilebilenden daha fazla olduğu kabul edilebilir. (MŞS I, 2/2; 3/1; 4/2; 4/3; 8/1; 9/2; 11/2; 14/2; 16/2; 26/2; 32/2; 32/3; 33/2; 34/1; 38/2; 42/1; 42/3; 45/2; 46/2; 47/'; 49/1; 50/3; 51/1; 57/1; 69/1; 71/1; 76/1; 78/1; 80/3; 92/3; 96/1; 107/2; 109/2; 114/2; 117/2; 121/1; 121/2; 121/3; 125/3; 126/4; 129/2; 138/2; 140/3; 143/1; 148/3; 152/3; 154/1; 155/1; 156/1; 157/1; 167/1; 168/1; 182/1; 189/1; 191/1)

F-SOSYAL, DİNİ VE ASKERÎ ESERLER

1-Sosyal Eserler

a-Evler

İnsan için en önemli hayatî ihtiyaçlarından birisi muhakkak ki barınma ihtiyacı olarak "ev"lerdir. 1657-1658 senelerinde Malatya evleri hakkında tam anlamıyla olmasa da kısa bilgiler bulmak mümkündür. Bütün toplumlarda insan eliyle inşa edilen evler, o

toplum için tarihî-kültürel mirası temsil ederler. Osmanlı evi de tabii olarak bu özelliktedir. Osmanlı evinin genel özellikleri bakımından: bahçelerin içindedir, odaların her biri geometrik olarak bütünü oluşturur, taş ve tuğla duvarın yerini ahşap iskelet yapı ile ev-bahçe bütünüdür.⁴⁸ Bu tarafıyla aynı zamanda evler, kır ve şehir yerleşmelerinin topoğrafik mevkii/yerleridir. Bu mevkii/konum inşa edildikleri yerlerin fonksiyon ve fizyonomileri üzerinde son derece etkili olmaktadır. Bir tarafıyla “fiziki faktörler”, üzerinde barınacak “insan”ı ve “kültür seviyesi” nispetinde evin de merkezinde bulunduğu şehri inşa ederken bu üç ayrı unsurun karşılıklı tesirleri ile meydana getirilmişti denilebilir. Bunun neticesi olarak şehirler, “idarî taksimâtın bir parçası oldukları gibi aynı zamanda sosyo-ekonomik hayatın da organize olduğu yerler” durumundadırlar. Dolayısıyla neticede, fizikî yapılarıyla da kendi “has kültür ve medeniyet”lerini yansıtırlar ve “parçası” oldukları ana yapının bütünleyicisi özelliğini arzederler. Anadolu’nun coğrafyası burada kurulan şehirleri “jeo-politik ve sosyo-ekonomik” açılardan çok zengin değerlerin bulunduğu yerler haline getirmiştir.⁴⁹ Bu çerçevede Malatya evlerinin şekil şartlarını; mahallenin yerleşim yeri (kale içi veya dışı gibi vs.), her kişinin ekonomik gücü ve sosyal itibarı bir tarafa bırakılırsa ortalama olarak “bir ahur, bir tabahhane, bir sofa, örtme ve fevkânî olan müştemil” taş, çamur, ahşaptan yapılmış, çoğunlukla bahçeli ve iki katlı evlerdir.

2-Dinî ve Kültürel Mekânlar

İnsan yerleşmeleri tabii barınma mekânları olarak evlerin “mütemmimi/tamamlayıcı” olarak sosyal ve dinî hayatın gereği olarak şehri aynı zamanda “tezyin/süsleyici” olarak eserleri de ihmal etmeden inşa ederler. Dini ve kültürel eserler ayrıtedici vasfı: tamamıyla vakıf eserleri olmalarıdır. Bu sebeple bu başlıktaki bilgiler; yeni inşa edilmişse eser, vakıf görevlilerinin tayinleri ya da eserlerin; tespit, tamir, tadilat veya buralarda icra edilen hiz-

48 Maurice M. Cerasi, *Osmanlı Kenti*, Osmanlı İmparatorluğunda 18. ve 19. Yüzyıllarda Kent Uygarlığı ve Mimarisi, (Çev. Aslı Ataöv), YKY, İstanbul 1999, s. 155-182.

49 Kınal, *aynı eser*, s. 1-5.

metlerle alakalıdır. Burada Malatya'nın dinî ve kültürel mekânları hakkında önemli çalışmalar olduğu hatırlatmak gerekir.⁵⁰

Bu eserlerin 1657-1658 senelerindeki durumu hakkındaki bilgilerimiz şöyledir:

2.1-Camiler

Arapça "cem'" kökünden câmi kelimesi ve "secde edilen mekân" anlamına gelen meşicid kelimeleri evvelinde sadece Cuma namazı kılınan yerlere denilirken daha sonraları anlamı genişleyerek günlük namazların kılındığı mekânlara da denilir olmuştur.⁵¹

a-Cami-i Kebir (Ulu Camiî)

Cami-i Kebîr veya Ulu Camiler, klasik dönem Türk-İslâm şehirlerinin diî ve kültürel "alâmetleri"dir. İnşa edildiği tarih hususunda tartışma varsa da eser, Keykavus bin Keyhüsrev (1211-1220) tarafından yaptırılmıştır. Caminin ismi kaynaklarda olduğu gibi 1657-1658 tarihli sicil belgelerinde de bazen "Cami-i Kebîr"⁵² bazen de "Ulu Camii"⁵³ şeklinde yazılmıştır. 1657-1658 senelerinde cami açık ve ibadet edilir durumdadır. Bütün Türk-İslâm şehirlerinde olduğu gibi Malatya'da da Câmi'-i Kebîr / Ulu Camiî merkez cami durumundadır. Caminin şehirdeki konumunu: kale surları ile "Meşak Kapısı'na bitişik"⁵⁴, "sûk-ı sultânîde", "şarken ve garben câmi'-i şerîf vakfı ve şimâlen Câmi'-i Kebîr ve kible tarîk-ı sûk"ta şehrin yerleşim düzenine göre şehrin çarşısı ve idarî merkezlerin birbirlerine en yakın bulunduğu yerde surlara göre güney tarafındadır. Özellikle Cuma namazı, Hanefi mezhebinde merkez bir camide / Ulu Camiî kılındığı için idarecilerin, şehirlinin, esnafının ve o gün alış-veriş için çevre köylerden gelen insanların da katılmasıyla çok kalabalık

50 Malatya'da Dinî ve Sosyal Eserler hakkında geniş bilgi için bkz. Bekir Eskici, *Malatya Türk-İslam Dönemi Mimari Eserleri I*, Battalgazi (Eski Malatya), İstanbul 2013; İsmail Aytaç, *Malatya Türk-İslam Dönemi Mimari Eserleri II*, İstanbul 2013; Fuat Şancı, *Malatya Türk-İslam Dönemi Mimari Eserleri III*, İstanbul 2013.

51 Ahmet Önkal-Nebi Bozkurt, "Câmiî", *DİA*, C. 7, İstanbul 1993, s. 91-93.

52 *MŞS I*, 25/1; 35/2.

53 *MŞS I*, 154/2.

54 *MŞS I*, 35/2.

olarak eda edilirdi. Gelenek olarak Cuma günlerinin Türk-İslâm toplumlarındaki önemi ve merasimleri bütün heyecanıyla buralarda yaşanırdı. 1657 senesi Kasım ayı sonunda Cami-i Kebir'in "*evkâfına berât-ı şerîf ile mütevellî olan Hasan Beşe*"⁵⁵dir. 1657-1658 senelerinde camide Mehmet Efendi/ Molla Mehmed⁵⁶ ve Hızır Efendi imam olarak görev yapmaktadırlar.⁵⁷ Yine caminin hatibleri olarak, Hasan Efendi⁵⁸ ve Hamza⁵⁹ müezzin de Molla Ahmed'dir.⁶⁰ Muhtemelen camide daha fazla sayıda görevli olduğu gibi cami evkafından rızıklananların da daha fazla olması gerekir. Daha önceki dönem kaynaklarında vakfiyesi⁶¹ bulunan caminin 1657-1658 senelerinde vakıfları ve durumu olarak ise şu bilgilere ulaşılmaktadır. 1657 senesi Kasım ayında caminin, "*sûk-ı sultânî*"de "*mahdûd ve mümtâz olan iki bâb dükkân*" vakfı bulunmakta, mutasarrıfı da Ali Çelebi bin Ali'dir. Ali Çelebi mahkemede, "*lakin zikr olunan iki bâb dükkân harabe olub taraf-ı vakfa enfa' mülâhazasıyla babam müteveffâ Ali câmi'-i mezbûrun kayyumı ma'rifetiyle senevî beher dükkâna onikişer akçe câmi'-i şerîf masrafına edâ itmek üzere zikr olunan arsa-i merkûme binâ idüüb binâsı mülkî*" olduğunu belirtmektedir.⁶² Anlaşıldığı kadarıyla Ali Çelebi'nin babası Ali daha önceki bir vakitte, vakfın arsasına bir bina yaptırmıştır. Binanın mülkü Ali'ye ait olmakla beraber, bu binadaki iki dükkândan yıllık yirmi dört akçe caminin masraflarına harcanmak için verileceğine dair bir fetva bulunmaktadır.⁶³ Buna benzer bir durum 29 Nisan 1658 tarihli kayıtlı belgede, "*Cami-i Kebîr Mahallesi'nde; bir tarafı karakaş Ahmed evi bir tarafı ekmeççi dükkânı ve iki tarafı yol ile hudutlu dükkânın vakfın arsası olduğu ve üzerine kurulan dükkâna karşılık vakfa senelik bir okka ruğan çerağ verildiği*" kaydedilmiştir.⁶⁴ 1657-1658 senelerine geldiğinde,

55 MŞS I, 25/1; 21/2.

56 MŞS I, 31/2; 122/2.

57 MŞS I, 113/3.

58 MŞS I, 126/1.

59 MŞS I, 106/2; 107/4.

60 MŞS I, 31/2.

61 Ersin Gülsoy-Mehmet Taştemiş, *Vakıf ve Mülk Defteri*, TTK, Ankara 2007, s. 27, 65-66.

62 MŞS I, 21/2.

63 MŞS I, 25/1.

64 MŞS I, 112/1.

mütevellilerin izni ve bilgisi aynı zamanda sultanların beratları ile tasarruflarda değişiklikler yapılmıştır.

b-Kadımehmed Câmî

Caminin kim tarafından yaptırıldığı bilinmemektedir.⁶⁵ Cami aynı isimli mahallede bulunmaktadır. 1658 senesi Mart ayının ortalarında Kadımehmed Camiî vakıfları hakkında malumat sahibi olmaktayız. Belgeye göre, vakfın mütevelliliği görevini tevliyet şartı üzere kız evladı Fatma Hatun'a vekâleten kocası Ahmet Beşe yürütmektedir. Vakfın, Hamam-ı Cedîd ve Altun Aba Hamamı denilen hamamlar ile Aburî⁶⁶ ve Arbazı mezzraları ve sayısı belli olmayan dükkânlardan gelirleri olduğu bilgisi bulunmaktadır. Aynı belgede evkafın gelirlerinin dörde taksim edildiği, dörtte birinin üçte ikisi imama, üçte biri ise müezzin olanlara ve yine dörtte biri caminin her türlü tefriş ve sair masraflarına ayrılmıştır. Ancak vakfın vakfiyeye uygun idare edilmediği hakkında o vakit camide imamları olan Abdurrahman Efendi ve müezzin Mevlana Mehmed'in, evladiyet üzere tevliyete niyabet eden Fatma huzurunda mahkemede şikâyetleri bulunmaktadır. Bu hususa binaen Ahmed Beşe cevabında, vakfın vakfiye şartlarına göre yürütüldüğünü senede, imam, müezzin ve sair masrafları için bin altmış iki akçe eda ettiklerini beyan etmektedir. Bu hususa delil olarak da "*suret-i defteri ibrâz*" edeceğini belirtmektedir. Yine adı geçen belgeden, vakfın Fatma, Hadice ve Ali evlatları ve onların evlatlarına ve dörtte birinin de caminin her türlü gideri için vakfedildiğini ifa etmektedir.⁶⁷ 23 Nisan 1658'de caminin müezzini olarak Molla Mehmed'in ismi geçmektedir.⁶⁸

65 Eskici, Cami ile ilgili olarak, "hakkında bilgi bulunmamaktadır" demektir. Eskici, *aynı eser*, s. 186.

66 Gülsoy-Taştemir, *aynı eser*, s. 66'da kelimeyi "Ağuri" şeklinde okumuşlardır. (Sicilde kelime, ابوری şeklinde yazılmıştır. MŞS I, 83/1)

67 MŞS I, 83/1.

68 MŞS I, 106/2.

c-Sinan Paşa Camiî

Kanunî dönemi Vezir-i Azamlarından Sinan Paşa tarafından Malatya’da yaptırılan caminin⁶⁹ bazı vakıfları⁷⁰ ve görevlileri hakkında bilgi bulunmaktadır. Camide devirhanlık görevinde bulunan Ahmed, bir başka camiye görevli olarak tayin edilince bu görev boş kalmıştı. 1657 Eylül ayı ortalarında, Malatya kadısının arzı ile bu göreve ehil olan Mahmud isiminde birisi tayin edilmiştir. Adı geçen kişinin tayin olduğu vazife günlük iki akçeliktir.⁷¹

d-Helvacı Camiî

Caminin daha önceki zamanlarda durumu hakkında bilgilere ulaşılamamıştır. Muhtemelen XVI. asrın sonu veya XVII. asrın başlarında yapılmış olmalıdır. 1657-1658 senelerinde cami hakkında bilgiler, sadece caminin görevlileri ile ilgilidir. Caminin hatibi İbrahim Efendi⁷² ve Seyyid Tenrıvirdi⁷³, müezzini de Molla Mustafa⁷⁴dır.

e-Pervâne Camiî (Hânigâh Mescidi)

Hângâh/Hânegâh-ı Pervâne Mescidi şeklinde de kaydedilen yapı, aynı adlı mahallededir ve kale içindedir. Şahabeddin Mezamir tarafından XIV. asrın başlarında yaptırılmış olabileceği kabul edilmektedir.⁷⁵ 1657-1658 senelerinde eser, bazen cami bazen de mescid olarak kaydedilmiştir.⁷⁶ 1658 yılında Pervane Camii imamı İbrahim Efendi⁷⁷dir.

69 Hasan Basri Öcalan, “Koca Sinan Paşa Vakıfları: Kuruluş Amaçları, İşlevselliği ve İstihdam Yönünden Analizi”, *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 19, S. 35, (2018), s. 727.

70 *MŞS I*, 35/2; 98/2.

71 *MŞS I*, 189/2.

72 *MŞS I*, 6/2; 36/1; 50/2; 64/1; 83/1.

73 *MŞS I*, 118/1.

74 *MŞS I*, 72/2.

75 Zengin, *aynı eser*, s. 151; Eskici, *aynı eser*, s. 187.

76 *MŞS I*, 91/3; 91/4.

77 *MŞS I*, 7/1; 9/2.